

росії. – К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003. – 664 с. 18. *Мордовцев Д.* Гайдамачина. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 359 с. 19. *Толстоухов А., Зубанов В.* Україна: хронологія розвитку. – К.: КРІОН, 2009. – 864 с. 20. *Франко І.* Шевченко героєм польської революційної легенди // Франко І. Шевченкознавчі студії. – Львів: Світ, 2005. – 471 с. – С. 111–144. 21. *Шевченківський словник.* У двох томах. – Т. І. – К.: Головна редакція УРЕ, 1978. – 414 с. 22. *Шевченко Т.* Гайдамаки // Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2001. – 784 с. – С. 128–190. 23. *Шевченко Т.* Щоденник // Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. (вид., автентичне 1-6 томом "Повного зібрання творів у дванадцяти томах"). – Т. 5. – К.: Наукова думка, 2003. – 496 с. – С. 11–191. 24. *Яременко В. І.* Історіософський зміст Шевченкових "Гайдамаків" (до 170-річчя виходу поеми) // Український історичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 159–179.

**С. Задорожна, канд. філол. наук, доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ДОБИ

У статті осмислюються причини актуальності Т. Шевченка у контексті сучасної доби, її викликів.

Ключові слова: *Т. Шевченко, національне відродження, гуманізм, духовність, історія України, "Гайдамаки".*

В статье рассматриваются причины актуальности Т. Шевченко в контексте современности, ее вызовов.

Ключевые слова: *Т. Шевченко, национальное возрождение, гуманизм, духовность, история Украины, "Гайдамаки".*

The author conceptualizes the reason of T. Shevchenko's relevance in the context of the modern era, its challenges.

Key words: *Taras Shevchenko, national renaissance, humanism, spirituality, history of Ukraine, "Gaydamaky".*

Останньорічні відзначання Шевченкових роковин на фоні відомих державотворчих процесів промовисто свідчать про нагальну потребу повернення слова і духу Поета і у суспільну, і в культурну свідомість, бо по-особливому увиразнюють те, що належить сьогодні до найгостріших проблем нації: духовну деградацію, культурну відсутність чи й взагалі притомність, що оголює найбільчіше: вироджування в Україні України.

"В Україні культ святкування Шевченка – абсолютно формальний, – писала газета інтелектуалів "День" у березні 2011 р. – Шевченко, на жаль, мертвий для наших сучасників, його не прочитують, його меседжі до сучасних українців не достукують. І оці дні – 9 та 10 березня – показують, що Шевченко у нас – не в головах, а на п'єдесталах. І він не говорить з сучасниками своїми текстами" [1].

Сприймати боляче, але й заперечити ніяк, бо з прикрістю усвідомлюєш, що широкий загал знає Т. Шевченка лише за поверховим вивченням у школі, яке у свідомості студентів-філологів відклалося, зокрема, в такий спосіб:

"На уроках чула заштамповані фрази про Шевченка-генія, духовного провідника. Але чому він геній? Ні на це, ні на жодне інше питання аргументованої відповіді не отримала".

"Після школи згадуються два місяці опитування, а не слово Шевченка. Тому й zostався в пам'яті рекламованим, а не осмисленим".

"Таке враження, що у школі читають не літературу, а статистику. Прикро, бо цим у більшості випадків все і завершується".

"Прикро визнавати, але особисто для мене Шевченко досі не відкрився. Можливо, тому, що в школі його твори вивчалися кастровано-однобоко".

І останнє із численних студентських "спостережень" і "розмислів": "Спостерігаючи за відзначенням роковин з дня народження поета (а з року в рік вони все бідніші духовно), ловиш себе на думці, що скоро ми опустимо Шевченка до того рівня, на якому перебуваємо самі" [3].

Зацитовані думки – фрагменти студентських роздумів на тему "Який образ Т. Шевченка склався у Вас після вивчення його творчості у середній школі". За рівнем поінформованості, філологічної і загальної культури ці студенти належать до молодіжної еліти. А що ж тоді говорити про середньостатистичного Шевченкового читача? Отож, аби Шевченкові думи наснажили знекровлений національний організм животворящою і "доброзичудую" силою, Україна потребує нової школи і україноцентричної державної ідеї, а значить – і відповідного рівня популяризації Поета.

За відсутності морального авторитету народ вкотре мусить прислухатися до пророчого слова Т. Шевченка, який у найчорніші для України часи взяв на себе весь тягар відповідальності за її соціальне і національне визволення та збереження на віки. Тому задля єдиної соборної України услід за П. Кулішем мусимо проголосити: "З'явися, батьку, та згромадь навкруги себе сліпих, глухих і без'язиких", бо головним викликом доби є потреба національної і вселюдської єдності заради торжества людського в людині.

Творчість Т. Шевченка – це явлення Всевишнього у слові, тому й звучить вона як соборне послання святих апостолів, біблійних пророків з їх "Пізнайте істину – і істина визволить вас". Вони були співзвучні Т. Шевченку релігійним переживанням всієї суспільності, глибиною пристрасті, експресії вислову, визначивши і його емоційну амплітуду від любові до спопеляючого гніву. Заради катарсисного очищення му-

симо пройти сьогодні щонайперше через спопеляючий Шевченків гнів, щоб отямитися, оговтатися, зупинитися перед прірвою.

У ряду Шевченкових пророчих послань особливе місце займає поема-містерія "Великий льох". Супроводжує твір, точніше органічною частиною його є епіграф, що передає слова 43 Псалма: "Віддав на посміховище нас сусідам нашим, / на погорду й науку тим, що навкру- ги нас. / Учинив єси нас поговором меж людьми, / народи над нами хитають головою" [8, 243]. В Шевченковій інтерпретації цей текст у циклі "Псалми Давидові" акцентує ключову для розуміння концепцій поеми словосполучу: "стид наш". Через біблійно-притчевий виклад, алегорію й символіку віддзеркалюється трагедія України, бо ж якщо її Господнє призначення, всепланетарна доцільність – це збереження своєї окремішності, вольності, державницької суті, то втрата цього Божого промислу – трагедія родоvodu, його гріхопадіння.

Віддзеркалюючи у містерії трагедію України як повну колонізацію, Т. Шевченко не шукає ворога з-поміж сусідів, бо проблему залежності українців розглядає в іншій площині – залежності від самих себе. На думку автора, основним ворогом українця є він сам. Саморозпи- нання матері – найболючіша проблема, як і перманентна щодо часу і відсутності у ньому поява двох Іванів-близнюків:

*Один буде, як той Гонта,
Катів катувати!
Другий буде... оце вже наш!
Катам помагати [8, 255].*

Окреслений смисловий концепт вражає своєю геніальною прозир- ливістю, адже вся новітня українська історія, а сучасний момент особ- ливо, багаті на тих "двох Іванів", та й лицарі на зразок Гонти чи Заліз- няка часто купуються "золотом розтопленням" і "царевими чинами".

*Мій Боже милий, як то мало
Святих людей на світі стало...*

І причиною цього, на думку Поета, є "криводушіє і зрада", націо- нальне мутанство, еластичний до прогинання хребет. Одним сло- вом, "стид наш", з якого сміються й "стороннії люде".

Процеси самоідентифікації народу, розвитку суспільної свідо- мості не мисляться, як відомо, поза реконструкцією історичної пам'яті, тому історіософська концепція Т. Шевченка набуває особли- вої ваги, тим більше, що виклики сьогодення надзвичайно серйоз-

ні. У наших європейських сусідів в останні десятиліття витворена сучасна система власної історичної освіти, покликана формувати патріота й громадянина. Так, у Великобританії її метою є виховання національної свідомості, у Франції – громадянина, сформованого на ідеї свободи, у Німеччині й Швейцарії – історичної свідомості, у країнах Південно-Східної й Східної Європи – патріотизму й національної ідентичності.

У Росії в останні роки при Президентові РФ було створено комісію з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам російського народу. А 9 січня 2012 р. на офіційному сайті Президента РФ розміщено указ "Про проведення в Російській Федерації Року російської історії". Але ця історія, на думку авторів концепції, – це історія "русского мира", що веде свій родовід від Київської Русі і де Україні місця немає. Згадаймо, як на Бухарестському саміті 2007 р. В. Путін гнівно кинув: "Україна – це не держава! Що таке Україна? Одна частина її – це Східна Європа, а інша – і дуже велика – подарована нами!" Ця ж думка заявлена і у підручниках з історії Росії. Мільйони учнів і студентів Російської Федерації про минуле своїх найближчих сусідів зможуть відтепер з'ясувати таке:

1. Київська Русь – це "початковий період" Росії, держави IX–XI ст.
2. В епоху Київської Русі "сформувалися основи російської державності, мови, культури".
3. Українська "народність" сформувалася у XV–XVI ст.
4. І. Виговський, П. Дорошенко, І. Мазепа – це "гетьмани-зрадники", бо хотіли відірвати Україну від Росії.
5. Діяльність Петра I і Катерини II мала "позитивне значення" для України.
6. Проголошення у 1918 р. незалежної України було проявом сепаратизму.
7. Голодомор 1933 р. "не був геноцидом" українського народу.
8. Незалежна Україна – це неприродне державне утворення, приречене на швидку загибель [2].

І таких 52 пункти. "Не роблячи нам ніякого насильства, вони вицеркнули нас із книги живих націй, а давню нашу національну давнину присвоїли собі як річ, про котру, за нашим мовчанням, ніхто інший не озивався", – сказав би з приводу російських імперських амбіцій духовний побратим Т. Шевченка П. Куліш [4, 403]. Т. Шевченко ж на прояв такого українофобства чи й україноненавистництва відповів би рядком із Соборного послання Іоанна, що є епіграфом до "І мертвим, і живим...": "А ще хто речет, яко люблю Бога, а брата свого ненавидит, ложь есть" [7, 291].

А що ж Поетові земляки? "А братія мовчить собі... Може, дума, так і треба" [7, 210]. Тим більше, що у Концепції шкільної історичної освіти, що має стати основою базового підручника, запропоновано ряд позицій, які деукраїнізують національну історію, деформують пам'ять. Так, група науковців під керівництвом д. істор. н., проф. Н. Яковенко заперечує наукову коректність уживання термінів "Україна" й "український" стосовно Середньовіччя. Пропонують уникати матеріалів про негативні наслідки для України експансії сусідніх держав, не наголошувати на ролі козацтва і повстанських акцій у суспільно-політичному й культурному розвитку України, бо нація, на їхню думку, потребує історії оптимістичної. Мабуть, подібний концептуальний погляд на заявлену проблему мало й Міністерство освіти, вилучаючи із зовнішнього тестування твори про Голодомор ("Марію" Уласа Самчука і "Жовтий князь" Василя Барки). Таку чинність Оксана Забужко потрактувала як "інтелектуальну крадіжку" в загально-національному масштабі, що повинна прирівнюватися до злочину проти України та її майбутнього.

У Т. Шевченка – своя правда, "своя мудрість". Не прив'язуючи українців ні до штучного "руського мира", ні до жодної іншої спільної колиски, Т. Шевченко закликає писати історію "тільки нашу". В одному з передсмертних листів до М. Чалого від 4 січня 1861 р. Т. Шевченко писав: «Думка есть за "Букварем" написать лічбу... За лічбою етнографію і географію в 5 копійок; а історію, тільки нашу, може, вбгаю в 10 копійок. Якби Бог поміг оце мале діло зробити, то велике б само зробилося» [9, 478]. Велике діло – відродження державності, визволення духу – не мислиться поетом поза вивченням "нашої" історії.

Щодо виклику про Середньовіччя, тобто про киево-руський період української державності, Т. Шевченко відповів через образно-символічний ряд у містерії "Великий льох". Про своє державницьке старшинство і неспроможність карамзінської імперської ідеології українська ворона, як пам'ятаємо, відповіла так:

*Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала...
Дивись як! Карамзіна,
Бачиш, прочитали!
Та й думають, що ось то ми!
А дзусь, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері каліки!.. [8, 251].*

Вкрадену історію повертає нам Т. Шевченко, бо йому одному, як писав П. Куліш, "наші німі могили... дали ясну, як Боже слово, відповідь" [5, 256]. А повертаючи, навітлює неосвітлені сторінки, реабілітовує колишнє лицарство і славу, та й саме поняття "історії України" як дражливе для тих, хто начитався М. Карамзіна, Т. Шевченко вводить в обіг чи не вперше. Згадаймо:

*Тяжко-тяжко мені стало:
Так, мов я читаю
Історію України* [8, 223].

Щодо поетової методики такого "читання", то вона перебуває в опонентських настроях із тими, хто єдиноможливим вважає позитивний досвід.

*Та читайте
Од слова до слова...
Все розберіть... Та й спитайте
Тойді себе: що ми?
Чиї сини? Яких батьків?* [8, 296].

Шевченкова історія в основі своїй козакоцентрична, бо "там воля гарувала", там пишалась Гетьманщина. Але є й інша правда – "тяжкі діла"!

*Якби їх забути
Я оддав би веселого
Віку половину, –*

писав поет у своєму "дружньому посланні" [8, 299]. Саме про них – один із найскладніших і ще досі не відчитаних загалом твір – поема "Гайдамаки".

"Драма ваша – кривава різанина, від якої мимоволі відвертаєшся", – зауважував Шевченкові П. Куліш [6, 54]. "Навіщо з цим пеклом іти у Європу?" – питав у пізніший час Михайло Рудницький. А інший дослідник, Володимир Шаян, назвав "Гайдамаки" не лише поемою пекла, а й святості. Таке неоднозначне сприйняття маємо і сьогодні, свідченням чого є дискусія про доцільність вивчення поеми у школі.

Звикнувши відчитувати лише сюжет про Коліївщину, тобто "дідову правду", не вловили того, що є сюжет інший, ліричний, і не в якості надбудови, другого ярусу над основним текстом, а як основне випові-

дальне, концептуальне начало. Реабілітовуючи гайдамаччину як справедливий повстанський протиекспансіоністський рух за свою правду і волю, поету серце болить, бо діди, виявляється, помилялись. "Слава Богу, що минуло", – уточнює Т. Шевченко у зверненні до переплатників, бо його розмисли – в аспекті етичному. Помста, хай і за "замучені руки", розкручує ланцюг зла, спустошує душу, тому гайдамаки – не тільки "сини" й "орли", а й "нерозумні діти", постаті, по суті, трагічні, що забули заповіді Божі. І конфедерати, хоч і "пекельні", але "діти". Та й сцена Гонтиного дітовбивства автору потрібна для увиразнення сліпого фанатизму цього "отамана кривавого діла", його моральної вичерпаності. Тому й не маємо у поемі того, що звикли називати оспівуванням. Співвіднесімось з іншим генієм:

*И воспою тот славный час,
Когда, почуя бой кровавый,
На негодующий Кавказ
Подъялся наш орел двуглавый [7, 101].*

В українського генія інший концепт слави і безслав'я. "Гайдамаки" – не лише "поема святості", а й поема-засторога: агресивний натовп – саморуйнівний. Саме тому твір потребує перечитання в аспекті духовності, бо у ньому заявлена така висота гуманізму і водночас духовного аристократизму, рівнозначимого якому важко відшукати у світовій літературі. Водночас це і приклад того, як загальнолюдське може проступати через глибинно національне.

Т. Шевченко й сьогодні здійснює святу роботу заради воскресіння людини зокрема й України в цілому, відродження гідності свого стуманілого люду, бо лише такими вони можуть бути інтегровані у світове співтовариство, "явити своє діло в общому ділі чоловічества". Почуймо ж врешті його заклик, його "дружнєє посланіє". "До вас слово моє, о братія моя українська возлюбленная... Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молитесь Богу і трудіться розумно, во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь" [10, 208].

1. *День*. – 10 березня 2011 р. 2. *День*. – 9–10 вересня 2011 р. 3. Із студентських рефератів 2009–2011 рр. Архів автора. 4. *Куліш П.* Зазивний лист до української інтелігенції // Пантелеймон Куліш. Твори: У 2-х т. – К., 1994. – Т. 1. 5. *Куліш П.* Чого стоїть Шевченко як поет народний // Пантелеймон Куліш. Твори: У 2-х т. – К., 1994. – Т. 2. 6. *Листи до Т. Шевченка*. – К., 1962. 7. *Пушкин А. С.* Полн. собр. соч.: В 10 т. – Ленинград, 1977. – Т. 4. 8. *Шевченко Т.* Кобзар. – К., 2004. 9. *Шевченко Т.* Твори: У 5 т. – К., 1979. – Т. 5. 10. *Шевченко Т.* Повн. збір. творів: У 12 т. – К., 2003. – Т. 5.